

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий гуманітарний інститут

Кафедра Психології, філософії та соціально-гуманітарних дисциплін

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри



Матвієнко Л. В.

«_3_» ____ 06 ____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття рівня вищої освіти «бакалавр»

зі спеціальності 053 «Психологія»

**на тему «УЯВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ПРО СВОЮ МАЙБУТНЮ
ПРОФЕСІЮ»**

Виконав: студент групи 5551з.



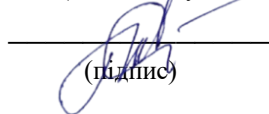
Відіна З. Є.

(підпис)

Керівник роботи:

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
філософії та соціально-
гуманітарних дисциплін

(посада, науковий ступень вчене звання)



Чугуєва І.Є.

(підпис)

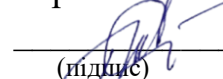
Миколаїв 2024 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова****Навчально науковий гуманітарний інститут**

Кафедра психології, філософії та
соціально-гуманітарних дисциплін
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

 Чугуєва І.Є.
(підпис)

«_3_» __02____2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Студентці **Відиній Зінаїді Євгенівні**1. Тема роботи: **«Уявлення студентів про свою майбутню професію»**

Керівник роботи канд. психол. наук, доцент Чугуєва Інна Євгенівна

Затверджені наказом ректора №128-уч від «1» грудня 2025 року

2. Термін подання роботи: 3.06.2024.

3. Вихідні дані по роботі: спеціальна наукова і методична література та інші матеріали з психології, передовий практичний досвід.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів):
Уявлення студентів про майбутню професію як чинник психологічної
готовності до професійної діяльності. Емпіричне дослідження уявлення
студентів про майбутню професію.5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація доповіді по роботі у
форматі Microsoft Power Point загальною кількістю 11 слайдів, з висвітленням
таких питань як об'єкт предмет, мета і завдання роботи (2 слайди), використані
методи емпіричного дослідження (1 слайд), теоретичні узагальнення з теми
дослідження (2 слайди), результати емпіричного дослідження, їх демонстрація
(рисунки, таблиці), аналіз та інтерпретація (5 слайдів), висновки (1 слайд).

6. Дата видачі завдання 3 лютого 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1.	Формулювання теми роботи	01.01.2024	
2.	Опрацювання літератури з теми дослідження. Визначення мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження.	10.01.2024	Список використаної літератури має включати не менше 40 позицій (передусім сучасні актуальні із яких не менше 25% - за останні п'ять років).
3.	Написання вступу. Визначення методів і бази дослідження.	15.01.2024	Вступ (обсяг 3 – 4 сторінки)
4.	Написання Розділу 1. Подання на перевірку	15.02.2024	Розділ 1. (14-16 сторінок)
5.	Підготовка та проведення емпіричного дослідження.	31.01.2024 - 28.03.2024	
6.	Статистична обробка отриманих результатів	01.04.2024- 07.04.2024	
7.	Написання Розділу 2. Подання на перевірку	10.04.2024	Розділ 2 (20-26 сторінок)
8.	Оформлення тексту роботи. Подання керівнику на перевірку.	15.04.2024	Загальний обсяг основного тексту роботи 40 – 50 сторінок.
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	01.06.2024	
10.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	09.06.2024	
11.	Подання роботи для перевірки на академічну доброчесність	10.06.2024	
12.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	15.06.2024	
13.	Захист роботи	16.06.2024- 20.06.2024	

Студент


(підпис)

Відіна З.Є.

Керівник роботи
(підпис)



Чугуєва І.Є.

АНОТАЦІЯ

Відіна, З. Є. Уявлення студентів про свою майбутню професію: кваліфікаційна робота бакалавра зі спеціальності 053 «Психологія». Миколаїв : НУК ім. адм. Макарова, 2024. 44 сторінки.

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичні основи та емпіричне дослідження уявлення студентів про свою майбутню професію. Проведено аналіз сучасних підходів до вивчення даної проблематики з використанням надійних психодіагностичних методик та методів математичної статистики для підтвердження достовірності отриманих результатів.

Ключові слова: професійна діяльність, уявлення, образ професії, психологічна готовність, образ професіонала.

ANNOTATION

Vidina, Z. E. Students' perceptions of their future profession: bachelor's Qualification work on specialty 053 «Psychology», educational program «Psychology» Mykolaiv: Admiral Makarov National University of Shipbuilding. 2024. 44 pages.

The qualification work presents theoretical foundations and empirical research on students' perceptions of their future profession. An analysis of modern approaches to studying this issue is carried out using reliable psychodiagnostic methods and methods of mathematical statistics to confirm the reliability of the results obtained.

Keywords: professional activity, representation, image of the profession, psychological readiness, image of a professional.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Уявлення студентів про майбутню професію як чинник психологічної готовності до професійної діяльності.....	6
1.1. Теоретичний аналіз уявлення студентів про майбутню професію в психологічному аспекті.....	6
1.2. Уявлення студентів про майбутню професію в системі психологічної готовності до професійної діяльності.....	11
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження уявлення студентів про майбутню професію.....	19
2.1. Організація і методи дослідження.....	19
2.2. Результати дослідження уявлень студентів про майбутню професію.....	21
2.2.1. Результати дослідження уявлень студентів про комплекс професійно важливих якостей.....	21
2.2.2. Результати дослідження уявлень про образ професійного «Я» студентів.....	34
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	41

ВСТУП

Професія і професійна діяльність, як соціальний, економічний та психологічний феномен постійно знаходиться у фокусі уваги психологічної науки і на рівні теоретичних обґрунтувань, і на рівні емпіричних досліджень, і на рівні практичної психології. Значення професійної сфери як для суспільства в цілому, так і для окремої особистості зокрема є важливою і визначальною. Професійна сфера є надзвичайно чутливою до соціальних та економічних криз, трансформацій суспільства, змін і викликів сьогодення. Вона була і залишається однією з провідних ланок між людиною і суспільством. Особливо важливу роль відіграє уявлення про майбутню професію у молодих людей на етапі вибору майбутньої професії та навчання, на шляху формування і розвитку професіонала. Студенти, як особлива соціальна група виступають потенціалом суспільства та рушійною силою, яка формує сучасність і перспективи суспільства й держави. Таким чином професійний розвиток майбутніх фахівців, виступає в якості чинника впливу на розвиток окремої особистості та суспільства в цілому.

Однак, професійний розвиток особистості починається з уявлення про майбутню професію, а вони можуть бути як реалістичними та конструктивними, так і відірваними від реальності, хибними, неконструктивними. Від того, як майбутній фахівець уявляє себе у своїй майбутній професійній діяльності, залежить наскільки він буде успішним в ній, наскільки зможе самореалізуватися і зростати, сходити до висот професіоналізму та досягне професійного «акме». Саме дослідженню особливостей уявлень студентів про свою майбутню професію присвячена дана кваліфікаційна робота. Оскільки уявлення про майбутню професію виступають вихідною точкою професійного розвитку особистості, то його вплив на подальший професійний розвиток включає не тільки відтворюючу складову, а ще активізує когнітивні та інтелектуальні процеси, особистісну рефлексію, самосвідомість, ідентичність.

Нажаль в умовах повномасштабної війни та її наслідків зростають проблеми в економіці України, що у свою чергу викликає багато ризиків в професійній сфері багатьох громадян. Особливо ці виклики торкаються студентів, які розпочинають своє професійне становлення в умовах непередбачуваності у перспективах.

Інтереси розвитку українського суспільства, держави, економіки вимагають уваги до проблеми підготовки фахівців нового типу у закладах вищої освіти, що при відборі майбутньої спеціальності, а також у ході отримання професії потребує якомога точнішого розпізнання провідних чинників спрямованості на обрану сферу діяльності. Проблеми сьогодення ставлять перед майбутніми фахівцями нові складні задачі: це не тільки оволодіння професійно значущими знаннями та навичками, але й вміння одразу ж користуватись ними на практиці, вміння працювати успішно, приймати рішення й відповідати за їх наслідки, нестандартно мислити, діяти в ситуаціях обмеженого часу, в ситуаціях недостатньої кількості інформації, грамотно використовувати інформацію, налагоджувати ділові партнерські стосунки та багато інших важливих задач, вирішення яких вимагає нова реальність в сфері трудової діяльності. Перед студентом постає проблема щоб мати якомога точне уявлення про всі ці професійні задачі, якості, компетенції.

Отже, запропонована тема кваліфікаційної роботи є надзвичайно актуальною, практико орієнтованою, такою що має відношення до найближчого майбутнього.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження виступають фундаментальні психологічні принципи єдності особистості і діяльності, принцип поступовості психологічного розвитку особистості, принцип відповідності психічних новоутворень, що притаманні кожному віковому періоду особистості. Також в роботі використано дані сучасних досліджень у сфері розвитку сучасних професій у глобальному світовому просторі.

Об'єктом дослідження є: професійний розвиток студентів в процесі навчання. .

Предметом дослідження є : уявлення студентів про свою майбутню професію як вихідний компонент професійного розвитку.

Мета дослідження: дослідити особливості уявлень студентів різних напрямів підготовки про майбутню свою професію.

Відповідно до мети дослідження сформульовані наступні **завдання дослідження:**

1. Зробити теоретичний аналіз проблемі професійного розвитку студентів та роль уявлення про професію в цьому процесі.
2. Провести емпіричне дослідження уявлень студентів різних напрямів підготовки про свою майбутню професію.
3. Провести математичний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження уявлень студентів про майбутню професію.
4. Сформулювати висновки на основі результатів емпіричного дослідження уявлень студентів про майбутню професію.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і синтез, порівняння, аргументація, тест-методика вивчення уявлень молоді про обрану професію «ідеальне моделювання» А. Деркача, методика вивчення уявлень про індивідуальний, суб'єктивний образ себе в професії «Хто Я?» Т. Макпартленда і М. Куна. Методом математичної обробки даних обрано статистичний непараметричний критерій Пірсона.

Емпіричною базою дослідження виступають студенти другого і третього курсів технічного, економічного, гуманітарного напрямів підготовки Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. Всього у дослідженням було охоплено 60 студентів (середній вік досліджуваних осіб – 20 років).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, теоретично та емпіричного, висновків, списку використаних джерел. Робота містить 40 сторінок тексту, 9 таблиць, 3 малюнка. Список використаних джерел містить 35 найменувань.

РОЗДІЛ 1. Уявлення студентів про майбутню професію як чинник психологічної готовності до професійної діяльності

1.1. Теоретичний аналіз уявлення студентів про майбутню професію в психологічному аспекті

У сучасному українському просторі праці та професій з'явилися нові спеціальності. Це такі види діяльності як інформаційні системи та технології, комп'ютеризовані системи управління, електронні системи, комп'ютеризоване проектування, розробка нових композиційних матеріалів та покриття, енергозберігальна техніка, стратегічний менеджмент і маркетинг, управління та тренінг персоналу, прикладна лінгвістика, функціональний дизайн та ін. Крім того, на сучасному ринку праці все більш гострою стає проблема працевлаштування, конкуренції, можливості самоореалізуватися професійно. Ці проблеми ставлять віщу освіту в умови, коли потрібно врахувати всі ці тенденції в сфері праці та професій і адекватно реагувати на них. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ ст.)» включає в себе як раз ті нові підходи до проблем освіти на усіх етапах навчання та виховання і має на меті гармонійний розвиток особистості, розкриття її творчого потенціалу і здібностей, розвиток особистісного потенціалу, надання таких знань і умінь, що сприятимуть її успішної адаптації в умовах різноманітного, динамічного мінливого світового простору [.

Одним з необхідних шляхів підвищення рівня професійної підготовки майбутніх спеціалістів є врахування особливостей професійної спрямованості студентів під час навчання у закладах вищої освіти шляхом використання цих характеристик у навчальному процесі. Це стосується і засобів надання навчальної інформації, видів індивідуальних завдань, засобів оцінювання успішності навчання, організації навчального процесу.

В Україні існує наукова школа, яка в рамках професійної та педагогічної психології займається проблемами формування спрямованості діяльності особистості у загальноосвітньому (Б. О. Федоришин), студентському

(І. А. Зязюн), професійно-технічному (Н. Г. Ничкало), виробничому (І. М. Стариков) середовищі з детальним визначенням структурних елементів такої спрямованості та детермінант її розвитку (В. В. Рибалка) [1], [6], [27].

Здавна професійна сфера на понятійному рівні піддавалась осмисленню. Ще давньоримський філософ і суспільний діяч М.-Т. Цицерон визначав термін «profession» як публічне оголошення предмета своїх занять, а також продукції і послуг [34]. Відомий англійський філософ, логік і математик А. Н. Уайтхед писав, що суттєвою ознакою професії є теоретичне передбачення професійної діяльності, яке засноване на розумінні природи речей [35]. Як зазначає Є. Ф. Зеєр, саме професійна діяльність, її зміст, специфіка і структурні елементи найчастіше визначають професійний вибір, умови її засвоєння, підстави для виникнення криз [11]. Таким чином передбачення професійної діяльності стає вектором, що спрямовує орієнтацію і просування людини в професійному просторі і сприяє її впевненості у своєму професійному виборі, оголошенні своїх професійних можливостей, намірів та результатів.

Наукові розробки типології професійної спрямованості на основі визначення її психологічних детермінант закладено на початку ХХ-го сторіччя О. Ф. Лазурським, який приділяв особливу увагу процесам формування відносин особистості із зовнішнім соціально-культурним середовищем (взаємодії «ендо- та екзопсихіки»). У роботах Л. С. Віготського із «діагностики розвитку» встановлені головні етапи і технології її проведення – симптоматичний, етіологічний, типологічний, прогностично-рекомендаційний. На базі ідей Л. С. Віготського у 30-ті роки були розроблені і визнані кращими тоді в Європі методи психотехніки культурних настанов до професії (Л. І. Божовіч, О. К. Гастев, Ф. М. Дунаєвський, О. В. Запорожець, П. І. Зінченко, О. М. Леонтьєв, Г. Д. Луков, О. М. Мандрика, М. Ю. Сиркін) .

Протягом 50-х років ХХ століття О. М. Леонтьєвим та С. Л. Рубінштейном було приділено значну вагу до аналізу специфіки дії принципу детермінізму в дослідженнях предметного змісту спрямованості особистості, а також її головних мотивів.

У середині 60-х років XX століття Є. О. Клімовим проведено цикл прикладних досліджень, що виходили з концепції В. С. Мерліна про необхідність максимально точного визначення індивідуально-психічних властивостей у спрямованості студентів до оволодіння професією [14, С.6].

Значний інтерес у цьому зв'язку викликає підхід до діагностування культурно-психологічних детермінант спрямованості особистості, зокрема і професійної, який запропонував швейцарський психоаналітик К. Г. Юнг. Поряд із свідомими складовими в структурі таких детермінант чималий обсяг, за К. Г. Юнгом, займають архетипічно-підсвідомі, що потребують «висвітлення та критики розумом» [34, 35].

Пізніше американський психолог Д. Кейрсі розробив типологію професій та сфер діяльності, в яких носіям «темпераментів» відповідних архетипів, що встановлюються за його модифікацією «діагностичного компаса» К. Г. Юнга, доцільно самореалізуватися на сучасному ринку праці [34].

Говорячи словами А. Маслоу «...допомогти людині стати тією, ким вона здатна стати» можна визначити положення є метою, що поставлена перед вищою освітою в сучасних умовах розвитку українського суспільства [34].

У спеціальній літературі спрямованість особистості як предмет діагностичного дослідження описують через сукупність домінуючих у людини психічних властивостей, що реалізуються у її професійній, суспільно-політичній та побутовій сферах діяльності. Серед таких властивостей більшість авторів називає мотиви, цілі, установки, орієнтації особистості та домінуючи у неї потреби, наполягаючи на тому, що ці головні складові спрямованості особистості потребують конкретного розпізнання шляхом їх як диференційного, а краще – комплексного психометричного вимірювання, аналізу та інтерпретації.

Головними інформаційними параметрами предмету діагностичних досліджень професійної спрямованості є :

1. Установки на обрану діяльність (включаючи усвідомлено-неусвідомлений аспекти та когнітивні, афективні, конотаційні компоненти цих установок).
2. Мотиваційні стратегії якими вони керуються у такому виборі.
3. Домінуючи ціннісні орієнтації на основі яких можна відшукати оптимальні засоби для самореалізації та розвитку їх потенціалу.
4. Рівень готовності студентів до оволодіння необхідною сумою специфічних професійних якостей, а також рівень їх здатності до виконання тієї соціально-рольової (статутної) поведінки, що приписується обраною спеціальністю.

Традиційно діагностування спрямованості, в тому числі і професійної здійснюються за допомогою використання опитувальних методик, наприклад Диференціально-діагностичного опитувальника Е. А. Клімова, тест-анкети Смекала-Кучери, анкети Б. Басса, тесту К. Замфір у модифікації А. Реана, тесту Холланда. В останні роки набувають розповсюдження підходи до дослідження професійної спрямованості, які ґрунтуються на системно-типологічному принципі, наприклад типологічний тест Майєрс-Бріггс [10].

На початковому етапі професійного розвитку, який пов'язаний з профорієнтацією, вибором професії та місця навчання, формується загальне коло обізнаності у різних видах професійної діяльності, визначається професійна спрямованість особистості, її схильності, інтереси, загальні здібності [9]. На етапі професійного навчання бере старт професійне становлення, яке базується на докладному, адекватному уявленні про обрану професію, на осмисленні її вимог і особливостей, на усвідомленні людиною своїх професійних можливостей та перспектив [17].

У зв'язку з цим постає необхідність розкриття не тільки функціонально-технологічного, а й суб'єктного аспекту обраної професії, на що і спрямовується психологічна підготовка. На подальших етапах навчання сформовані професійні уявлення уточнюються, конкретизуються, корегуються, переосмислюються, набувають сталої форми, але ядро

професійної Я-концепції закладається саме на перших етапах професійного навчання [18]. Як свідчать результати багаторічного моніторингу, саме впродовж першої половини терміну навчання студенти визначаються, чи будуть вони працювати за спеціальністю, або налаштовані тільки на отримання диплому про вищу освіту і свої професійні перспективи не пов'язують з базовою освітою.

Однак початковий етап професійного навчання є вирішальним, оскільки саме на цьому етапі формуються головні компоненти професійної Я-концепції, створюються особисті межі професійного розвитку (мета, цілі, обмеження), усвідомлюється власний професійний потенціал і уявлення про критерії професійного успіху.

Таким чином, уявлення про професію на початковому етапі професійного навчання має більш вагомий вплив на особистісний компонент професійного розвитку людини.

Уявлення студентів про професію виступають в цьому зв'язку як «налаштування», актуалізація і пристосування можливостей особистості для успішних дій в обраній професійній діяльності, це спрямування особистості на відповідну поведінку при виконанні професійних задач в певних ситуаціях, що передбачає розуміння професійних завдань, усвідомлення відповідальності, бажання досягти успіху, уявлення про складності й труднощі в процесі діяльності, усвідомлення своїх особистісних «сильних» і «слабких» сторін в професійному аспекті [13]. Загалом процес професійної підготовки починається з обізнаності в професії, потім, разом з набуттям необхідних знань, навичок, умінь, відбувається розвиток здібностей і формування здатності мобілізувати їх в певних ситуаціях та реалізувати в конкретних умовах професійної діяльності, що супроводжується закріпленням професійних мотивів, позитивного ставлення до обраної спеціальності, підвищенням вимог до себе, самокритичністю.

1.2. Уявлення студентів про майбутню професію в системі психологічної готовності до професійної діяльності.

Послідовне і позитивне розгортання процесу професійного становлення майбутнього спеціаліста передбачає поступовий перехід від стану професійного самовизначення до стану психологічної готовності здійснювати професійну діяльність. Стан психологічної готовності – це актуалізація і мобілізація можливостей особистості для успішних дій в рамках певної діяльності або ситуації [28]. Психологічна готовність майбутнього спеціаліста до професійної діяльності передбачає знання про обов'язки, правильне використання своїх знань і досвіду, стійкість самоконтролю, здатність адаптуватись до конкретних професійних ситуацій і обставин. В структурі психологічної готовності студента до майбутньої професійної діяльності часто визначаються наступні компоненти: мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, емоційно-вольовий, особистісний, іноді виділяють мобілізаційний [14; 16]. Мотиваційний компонент психологічної готовності пов'язаний з позитивним ставленням до майбутньої діяльності, інтересом до неї, стійкими професійно-орієнтованими мотивами. Когнітивний – пов'язаний з уявленнями і знаннями про особливості й умови професійної діяльності, її вимоги до особистості працівника. Функціонально-операційний – стосується засобів і прийомів майбутньої праці, необхідних знань, умінь, навичок. Емоційно-вольовий – пов'язаний з самоконтролем, умінням управляти своїми діями. Особистісний – базується на самооцінці підготовленості та відповідності вимогам обраної професії. Мобілізаційний – пов'язаний з оцінкою майбутніх дій, можливих труднощів, саомобілізацією. Формування психологічної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності розглядається перш за все з позиції стадій її формування. Перша стадія – це обізнаність у питаннях про обрану професію; друга – набуття необхідних знань і навичок, необхідних для реалізації професійної діяльності; третя – укріплення позитивної мотивації до обраної сфери діяльності; четверта – адекватна самооцінка власних можливостей, самокритичність. При розгляді

психологічної підготовки як чинника сприяння формуванню психологічної готовності до професійної діяльності, стає очевидним, що в умовах навчання у закладі вищої освіти вона спрямована на висвітлення специфіки, особливостей, вимог діяльності, умов організації праці, специфічних рис, здібностей і якостей працівника, формування мотиваційних важелів професійного становлення, визначення професійної мети, створення підґрунтя для самооцінки професійної перспективи. Інакше кажучи, психологічна підготовка впливає на когнітивний, мотиваційний, особистісний компоненти психологічної готовності.

Таким чином, для формування професійного самовизначення і готовності до професійної діяльності, психологічна підготовка на початковому етапі навчання передбачає перш за все внутрішнє прийняття студентами своєї майбутньої професії, позитивне ставлення до неї, потребу у пізнанні та інтересу до неї, створення певного ідеального образу професії [17]. Ефективність формування психологічної готовності значно підвищується за умов, коли студенти аналізують значимість індивідуально-особистісних якостей для обраної професії, будують модель майбутньої діяльності, визначають раціональні способи досягнення власної професійної мети. Як зазначають ряд авторів, студенти, які чітко усвідомлюють цілі навчання, задачі й вимоги майбутньої професії, створюють власний образ себе як фахівця, в майбутньому більш успішні в професійній сфері [22].

Сучасна професійна освіта, в цьому аспекті, спрямована на те, щоб привести до динамічної відповідності вимоги професійної діяльності та особистісні властивості майбутнього спеціаліста, а головне, на формування випереджального професійного мислення, яке не обмежується оперуванням спеціальними знаннями і вирішенням актуальних задач професійного розвитку, а дозволяє аналізувати, проектувати, обирати й творити своє професійне майбутнє в процесі навчання [5; 10; 15; 16; 18]. Головна ціль сучасної професійної підготовки розглядається тепер як формування здатності до активної, відповідальної, творчої професійної діяльності, яке базується на

глибокому усвідомленні мети, значущості й змісту діяльності та інтегративних особистісних якостей, іншими словами – це моделювання комплексу професійної компетентності спеціаліста [7; 17; 24; 27]. Етимологія поняття «компетентність» походить від латинського «competence» – займати місце правомірно [26]. В контексті професійної сфери це поняття часто визначається, як система чинників, що дозволяє людині бути визнаною як така, що володіє професійними знаннями, уміннями, навичками в певній сфері праці [10; 21]. Проте в сучасних умовах реальної професійної реалізації, моделювання комплексу професійної компетентності передбачає виявлення не тільки функціонально-операційних характеристик працівника а ще й особистісних, таких, які дозволяють йому бути ефективним, мобільним, конкурентоспроможним і впевненим у своїй професійній позиції. А в цьому випадку моделювання компетентності здійснює спробу зв'язати особистісні якості працівника не тільки зі специфікою професійних задач, а також з особливостями професійної взаємодії, формами організації праці та задачами, що виходять за рамки професії, але суттєво впливають на професійну успішність. Саме ці зв'язки максимально повно виявляють комплекс професійно важливих якостей працівника [21; 27]. За таких умов психологічна підготовка виступає засобом виявлення комплексу професійної компетентності та засобом знаходження його індивідуального профілю, вона розглядається як невід'ємна складова професійного навчання.

Вивченню психологічних чинників формування готовності до професійної праці приділено увагу в роботі Г. О. Балла [10]. В. В. Рибалка зосередив увагу на особистісному підході у профільному навчанні, в якому присутні елементи психологічної підготовки до майбутньої професійної діяльності [27]. Пріоритетам професійної підготовки в умовах вищої школи присвячені роботи Н. Г. Іванової [7], В. А. Семиченко [29]. В роботі О. Е. Смирнової, побудова і аналіз моделі фахівця розглядається як засіб удосконалення професійної підготовки у вищій школі [21]. А. О. Деркач, в рамках акмеологічного підходу, приділив увагу розробці шляхів досягнення

вершин професіоналізму [17]. О. Р. Охеменко розглянула шляхи розвитку особистісної складової діяльності [16]. А. К. Маркова розглянула теоретичні і практичні аспекти психології формування професійної майстерності [13]. В роботах І. О. Жданова висвітлені питання прогнозування і підготовки до професійної діяльності на основі побудови її моделі, як орієнтуючого елемента [6]. Н. Г. Єршова зосередила увагу на питаннях психолого-педагогічного супроводу формування конкурентоспроможності спеціалістів [6]. Принципам і практиці моделювання професійної діяльності з метою активізації психологічних чинників підготовки до неї приділено увагу в роботі Б. О. Смірнова [20]. Ю. Л. Трофімов висвітлив психологічні фактори інженерної праці в сучасних умовах розвитку техніки [32]. І. М. Старіков розглянув психологічні аспекти підготовки кадрів на виробництві [1].

Концепція психологічної підготовки сучасних фахівців досить добре розроблена як вітчизняними так і зарубіжними психологами. М. Л. Смульсон розкрила психологічні аспекти підготовки до інтелектуальної діяльності [31]. В. О. Моляко зробила акцент на підготовці до творчої діяльності [14].

Американські психологи Л. Голдстайн і Дж. К. Форд розробили загальну схему професійного навчання, де визначальною є психологічна складова, базою якої виступає сукупність трьох компонентів: психологічного аналізу професійних задач, аналізу особистості працівника, аналізу психологічних особливостей організації праці [34]. Аналіз професійних задач спрямований на вивчення структури і змісту професійної діяльності, в результаті чого встановлюється перелік дій, операцій, функцій, що здійснюються у процесі діяльності. Аналіз особистості працівника складається з визначення необхідних здібностей і якостей суб'єкта праці. Аналіз особливостей організації праці спрямований на виявлення специфічних умов, ситуацій, обставин, форм спілкування, які відповідають певному виду діяльності. Співставлення результатів цих аналізів має орієнтуючий і координуючий характер, тому що вказує майбутньому спеціалісту, які функції потрібно виконувати, які задачі вирішувати, які особистісні властивості

активізувати, до яких ситуацій бути готовим, як подолати певні труднощі в своїй роботі. В багатьох дослідженнях було продемонстровано велике значення інших факторів, що впливають на ефективність підготовки спеціаліста. Це в першу чергу мотиваційні фактори, фактори задоволеності навчальною діяльністю, умови і організація навчання, ситуаційні фактори. Все це дає підстави говорити про необхідність включити у коло уваги майбутніх спеціалістів психологічний зміст професійної діяльності в комплексі її функціонально-операційного, організаційного, індивідуально-особистісного компонентів та активізувати професійні мотиви.

Процес професійного розвитку особистості в умовах вищого навчального закладу здійснюється у відповідності з конкретними цілями й задачами, поставленими для кожного етапу навчання окремо і на весь період в цілому. У зв'язку з цим психологічна підготовка до професійної діяльності повинна формувати спрямованість майбутніх спеціалістів на професійно-особистісне удосконалення на основі розвитку понять про особливості та специфіку професійної діяльності, формування професійно значимих якостей, визначення власної траєкторії професійного розвитку і має включати в себе наступні етапи.

Етап 1. В роботі з абітурієнтами треба врахувати, що вибір професії молодою людиною належить до категорії так званих разових рішень, які здійснюються під впливом складних соціально-психологічних процесів, сприяють задоволеності професією на майбутніх етапах життєвого і професійного самовизначення. Суттєву роль у визначенні планів молоді, у виборі спеціальності відіграє «образ професії», до якого входять складність, змістовність роботи, авторитет представників даної професії серед людей, їхній соціально-економічний статус. Для абітурієнтів престиж професії, суспільна думка надзвичайно важливі, іноді незалежно від розуміння і визнання необхідності і складності діяльності, тому потрібно з'ясувати, що ж реально зацікавлює їх в професії, як і чому вони її обирають. На наступних етапах професійного самовизначення в ранг домінуючих мотивів висувуються

можливості працевлаштування і реальний розмір заробітної плати. Подібні орієнтації потребують побудови відповідної роботи з абітурієнтами і в подальшому зі студентами, з урахуванням перспективних змін критеріїв вибору професії та поясненням можливих його наслідків.

Етап 2. Робота зі студентами впродовж навчального процесу передбачає створення умов для стимулювання студентів до активізації власних здібностей і якостей, необхідних у професійній діяльності, формулювання професійної мети та цілей, обрання шляху професійного розвитку, поєднання життєвого досвіду і попередніх знань з досвідом навчання. Студент в цій ситуації перетворює свої колишні уявлення або підкріплює їх, оволодіває професійними знаннями, знаходить в них особистісні смисли, формує образ свого «Я» в обраній професії. Студент може зіставити свої можливості з вимогами, що пред'являються спеціалістові, виявити й усвідомити свої проблеми. На цьому етапі відбувається розмежовування моделі «ідеального» і «реального» спеціаліста, формується образ «оптимального» спеціаліста, конкретної людини в професії.

Етап 3. В робота зі студентами впродовж практики націлена на складання індивідуальних програм професійного самовдосконалення, формування навичок ділового спілкування, розвиток терпіння і умінь адаптуватись в реальних умовах праці, здатність діагностувати причини помилок, оволодіння певними професійними стратегіями, формування власного професійного стилю, формування у студентів адекватної самооцінки шляхом порівняння себе з іншими в реальній професійній ситуації, критичного ставлення до себе, усвідомлення власних резервів і блокторів професійного розвитку.

З цього виходить, що психологічна підготовка до професійної діяльності передбачає використання комплексу принципів, засобів, форм, методів і повинна зайняти певне місце в процесі підготовки у вищому навчальному закладі. Її головною ідеєю виступає формування професійної самосвідомості, в процесі якого відбувається поступовий рух від конструктивного оформлення

професійного самовизначення до створення підвалин психологічної готовності до професійної діяльності. Цей процес включають в себе комплекс складових, до якого входять прогностична, конструктивна, рефлексивна і формувальна складові. Прогностична складова має відношення до професійної перспективи; конструктивна – базується на уявленні про специфіку професійної діяльності, вимоги до спеціаліста і професійно важливі якості; рефлексивна – відбиває уявлення про власні індивідуально-особистісні характеристики майбутнього спеціаліста; формувальна – уточнює вектор професійної самореалізації і сприяє розвитку професійно важливих якостей і побудові власного стилю професійної діяльності. Комплекс цих уявлень відбиває зміст професійної Я-концепції майбутнього спеціаліста [35]. Отже, психологічна підготовка у вищому навчальному закладі повинна створити конкретний і точний образ професійної діяльності, розкрити її специфіку, вимоги, психологічний зміст і виконати роль орієнтиру на створення адекватної Я-концепції студента в площині «Я – професія», що включає в себе образ професійного «Я» особистості, образ-ідеал професіонала, образ-взірець спеціаліста, образ власної професійної перспективи, створити поштовх для розвитку професійно важливих якостей.

Підсумовуючи теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, можна виокремити зовнішні і внутрішні фактори психологічної підготовки майбутніх спеціалістів до професійної діяльності, які визначають її загальну структуру, окреслюють змістовне поле, відбивають психологічні процеси і явища, які активізуються в процесі психологічної підготовки до професійної діяльності.

Зовнішні фактори – це соціально-економічні, функціональні і психологічні особливості професійної діяльності, вимоги до спеціаліста, умови і форми організації праці, які повинні бути висвітлені в змісті психологічної підготовки до професійної діяльності. Саме до цих факторів і повинен бути підготовлений майбутній спеціаліст. Психологічна підготовка повинна допомогти майбутньому спеціалісту зорієнтуватись і визначитись у професійній перспективі, спрямувати зусилля на розвиток професійно

важливих якостей, усвідомити свої можливості й обмеження, осмислити свої прагнення й устремління, усвідомити себе не просто представником певної професії, а носієм професійного потенціалу.

Внутрішні фактори психологічної підготовки – професійні мотиви, ставлення до професії, професійні цілі й наміри, професійно важливі якості, індивідуально-особистісні властивості, образ професійного «Я» майбутнього спеціаліста. Ці фактори відбивають підструктури особистості майбутнього спеціаліста, в професійному аспекті, на які спрямований вплив психологічної підготовки.

Відповідно до зазначених факторів, в структурі психологічної підготовки до професійної діяльності виокремлюються компоненти: когнітивний, мотиваційний, особистісний. Когнітивний компонент спрямований на побудову образу обраної професії через розкриття психологічних особливостей професійної діяльності, формування уявлення про комплекс професійно важливих якостей, орієнтацію у сучасній ситуації і тенденціях в сфері комп'ютерних технологій, усвідомлення вимог ринку праці; мотиваційний компонент – це спрямування студентів на створення і усвідомлення власної професійної перспективи, прагнення до професійного розвитку, стійкість професійних інтересів, прагнення до досягнення мети; особистісний компонент пов'язаний з формуванням професійної Я-концепції майбутніх спеціалістів завдяки активізації процесів професійного самовизначення, саморозвитку, самоконструювання через розкриття індивідуально-особистісних властивостей, які забезпечують формування професійно важливих якостей.

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження уявлення студентів про майбутню професію

2.1. Організація і методи дослідження

Дослідження проведено протягом вересня-жовтня 2023 року за допомогою онлайн тестування. Емпіричною базою дослідження стали студенти другого і третього курсів технічного, економічного, гуманітарного напрямів підготовки Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова. Всього у дослідженнях було охоплено 60 студентів (середній вік досліджених – 19 років). Гендерні відмінності у даному дослідженні не виокремлювалися тому вибірка не диференційована за гендерною приналежністю досліджуваних.

Методика діагностики уявлення про майбутню професію «Ідеальне моделювання» А. Деркача виявляє суб'єктивні інтерпретації здібностей, індивідуальних властивостей, особистих якостей, які пов'язані з успішністю у майбутній професійній сфері. Дана методика заснована на концепції американських системних аналітиків Р. Акоффа і Т. Сааті яка здобула назву «Наближення до одного чи декількох ідеалів». Найпростіший варіант реалізації методики – це розподіл паперового аркуша на дві половини. У лівій частині записуються професіонально-значущі якості, необхідні для успішної роботи (акмеологічні інваріанти), а у правій частині аркуша – якості, які навпаки – шкодять успішній роботі (блокатори). Близький до цього метод складання «чорно-білих самохарактеристик» (перша – оціночна, друга – цільова) рекомендує і А. Ассаджоллі. За його твердженням, «ідеальна модель – це здатність живо уявити те, що бажано досягти на даному етапі саморозвитку». Як вважає А. Ассаджоллі, використання методу «ідеального моделювання» професійних та інших якостей людини, допомагає наблизитись до досягнення її особистісної самості» і таким чином гармонізувати відношення між різними функціями її психіки та соціально-рольової поведінки. Проведені А. Ассаджоллі та його послідовниками дослідження

показали, крім того, що процес та результати утворення «ідеальних моделей» розвитку по різному відбуваються у екстравертів та інтровертів. Якщо перші, як правило, обирають за ідеальний образ «досконалість у певній сфері діяльності», то інтроверти більш віддають перевагу «образам, які уособлюють гармонійний розвиток, особистісну та духовну досконалість» [24].

Процес акмеологічного діагностування розгортається за такими напрямками:

1. Моделювання образу ідеального стану професійної діяльності.
2. Конкретизація та систематизація ключових чинників успіху у професійній діяльності (акмеологічні інваріанти).
3. Структурування та осмислення «проблемного масиву» (чинники, які зашкоджують успішній професійній діяльності – «блокатори»).

В сучасній вітчизняній психології, зокрема у роботах Л. Е. Орбан-Лемрик, А. А. Деркача, Г. І. Марасанова, метод психолого-акмеологічної діагностики виступає як перший етап профорієнтаційного консультування. Особливістю цієї діагностики визначають предмет дослідження – чинники (особистісні якості), пов'язані з досягненням вершини (акме) у професійному розвитку, кар'єрі [20]. Дослідження провідних чинників обох модальностей (акмеологічних інваріантів та блокаторів) професійного успіху дозволяє виявити базову модель майбутньої професійної діяльності, уявлення про її специфіку, особливості, вимоги, перспективи. Слід відмітити, що уявлення про майбутню професійну діяльність у вигляді такої моделі формується саме в період навчання у закладі вищої освіти, коли набуваються не тільки професійно-необхідні знання та навички, але й засвоюються засоби придбання і реалізації знань (типи засвоєння інформації), стратегії ділової (діяльнісної) активності, методи особистісної регуляції і мотивації діяльності, критерії оцінки діяльності, визначення професійно-значущих форм активності.

Дана методика представляє собою завдання визначити провідні чинники професійного успіху у вигляді професійно-значущих якостей – позитивних (акмеологічні інваріанти) та негативних (блокатори) окремо; від 5 до 10 в кожній групі, за власним вибором опитуваних. Далі, методом контент-

аналізу, усі перелічені якості формуються у змістовні компоненти акмеограми, котрі ранжуються за ступенем їх переваги серед опитуваних. З усіх компонентів відбираються 10 головних, які утворюють полігон акмеологічних інваріантів та полігон блокаторів.

- Методикою для вивчення суб'єктивного образу професійного «Я» обрано тест «Хто Я?» Т. Макпартленда і М. Куна який дозволяє визначити складові в уявленні професійного Я: об'єктивну (статусні, рольові характеристики), функціональну (самоопис себе як суб'єкта професійної діяльності), емоційну (самоствлення до себе як до професіонала);

Використання саме цих методик обумовлено також організацією дослідження, терміном проведення дослідження, простотою процедури виконання тестових завдань, малою витратністю проведення дослідження, наявністю елементів гри та творчості, що сприяє позитивному настрою досліджуваних на процедуру тестування.

2.2. Результати дослідження уявлень студентів про майбутню професію

2.2.1. Результати дослідження уявлень студентів про комплекс професійно важливих якостей за методикою «Ідеальне моделювання А. Деркача.

В Таблиці 1 наведені дані про рівень значущості провідних акмеологічних інваріантів в професійних уявленнях студентів за кожним напрямом підготовки. В Таблицях 2-4 наведено статистичну обробку отриманих даних по кожній вибірці досліджуваних за напрямками підготовки.

Таблиця 1.

**Рівень значущості провідних акмеологічних інваріантів
за методикою «Ідеальне моделювання» в групах досліджуваних
студентів за напрямками підготовки**

Технічний напрямок	бали	Економічний напрямок	бали	Гуманітарний напрямок	бали
Професійна компетентність	66	Професійна компетентність	51	Професійна компетентність	50
Саморозвиток, самореалізація	61	Ділова чесність Моральні якості	32	Саморозвиток Самореалізація	86
Саморегуляція Самоконтроль	50	Саморегуляція Самоконтроль	40	Саморегуляція, Самоконтроль	50
Відповідальність Ретельність Сумлінність	72	Відповідальність Ретельність Сумлінність	81	Відповідальність Ретельність Сумлінність	39
Методичність Послідовність Зосередженість Старанність	88	Лідерство Організаторські здібності	33	Гнучкість мислення Аналітичність Критичність	40
Наполегливість, Завзятість, прагнення до досягнення мети	40	Наполегливість, Завзятість, прагнення до досягнення мети	74	Наполегливість Завзятість Прагнення до досягнення мети	56
Вміння працювати в команді Комунікабельність	42	Вміння працювати в команді Комуніка- бельність	54	Вміння працювати в команді Комуніка- бельність	74
Терпіння	27	Впевненість у собі	39	Впевненість у собі	33
Креативність Творчий підхід	26	Об'єктивність Незалежність	38	Креативність Творчий підхід	31
Логічне, системне мислення	26	Виваженість Обережність	23	Ділова чесність Моральні якості	28

Таблиця 2.

**Обробка даних «Акмеологічні інваріанти» в уявленнях студентів
технічного напрямку підготовки за допомогою непараметричного
критерію Пірсона**

Назва	fe	ft	fe - ft	X²	W
Професійна Компетентність	66	49,8	16,2	5,3	0,13
Саморозвиток Самореалізація	61	49,8	11,2	2,5	0,12
Саморегуляція Самоконтроль	50	49,8	0,2	0,001	0,1
Відповідальність, Ретельність, Сумлінність	72	49,8	22,2	9,9	0,14
Методичність, Послідовність, Зосередженість Старанність	88	49,8	38,2	29,3	0,18
Наполегливість, Завзятість, прагнення до досягнення мети	40	49,8	-9,8	1,93	0,08
Вміння працювати в команді, Комунікативність	42	49,8	-4,8	0,46	0,08
Терпіння	27	49,8	-22,8	10,44	0,05
Креативність, Творчий підхід	26	49,8	-23,8	11,4	0,05
Логічне, системне мислення	26	49,8	-23,8	11,4	0,05
Сума	498	498	0	82,63	0,1

X кр. 0,05 = 16,919 X кр. 0,01 = 21,666

Значення отриманого критерію Пірсона входить в зону статистичної значимості, що говорить про те, що розподіл в даній вибірці досліджуваних є достовірними.

Таблиця 3.

**Обробка даних «Акмеологічні інваріанти» в уявленнях студентів
економічного напрямку підготовки за допомогою непараметричного
критерію Пірсона**

Назва	fe	ft	fe - ft	X²	W
Професійна Компетентність	51	46,6	4,4	0,42	0,11
Ділова чесність, Моральні якості	32	46,6	-14,6	4,57	0,07
Саморегуляція Самоконтроль	40	46,6	-6,6	0,93	0,08
Відповідальність, Ретельність, Сумлінність	81	46,6	33,4	23,94	0,17
Лідерство, організаторські здібності	33	46,6	-13,6	3,97	0,07
Наполегливість, Завзятість, прагнення до досягнення мети	74	46,6	27,4	16,11	0,16
Вміння працювати в команді, Комунікативність	54	46,6	7,4	1,18	0,12
Впевненість у собі	39	46,6	-7,6	1,24	0,08
Об'єктивність, Незалежність	38	46,6	-8,6	1,59	0,08
Виваженість, обережність	23	46,6	-23,6	11,95	0,05
Сума	466	466	0	65,9	0,1

X кр. 0,05 = 16,919 X кр. 0,01 = 21,666

Значення отриманого критерію Пірсона входить в зону статистичної значимості, що говорить про те, що розподіл в даній вибірці досліджуваних є достовірними.

Таблиця 4.

**Обробка даних «Акмеологічні інваріанти» в уявленнях студентів
гуманітарного напрямку підготовки за допомогою непараметричного
критерію Пірсона**

Назва	fe	ft	fe - ft	X²	W
Професійна Компетентність	50	48,7	1,3	0,04	0,1
Саморозвиток Самореалізація	86	48,7	37,3	28,57	0,18
Саморегуляція Самоконтроль	50	48,7	1,3	0,04	0,1
Відповідальність, Ретельність, Сумлінність	39	48,7	-9,7	1,93	0,08
Гнучкість мислення, аналітичність, критичність	40	48,7	-8,7	1,55	0,08
Наполегливість, Завзятість, прагнення до досягнення мети	56	48,7	7,3	1,09	0,12
Вміння працювати в команді, Комунікативність	74	48,7	25,3	13,14	0,15
Впевненість у собі	33	48,7	-15,7	5,06	0,07
Креативність, Творчий підхід	31	48,7	-17,7	6,43	0,06
Ділова чесність, Моральні якості	28	48,7	-20,7	8,8	0,06
Сума	487	487	0	66,64	0,1

X кр. 0,05 = 16,919 X кр. 0,01 = 21,666

Значення отриманого критерію Пірсона входить в зону статистичної значимості, що говорить про те, що розподіл в даній вибірці досліджуваних є достовірними.

Наочно розподіл акмеологічних інваріантів в професійних уявленнях студентів представлено на Рис. 1 у вигляді пелюсткової діаграми, показники висвітлено по кожній вибірці досліджуваних за напрямом підготовки.

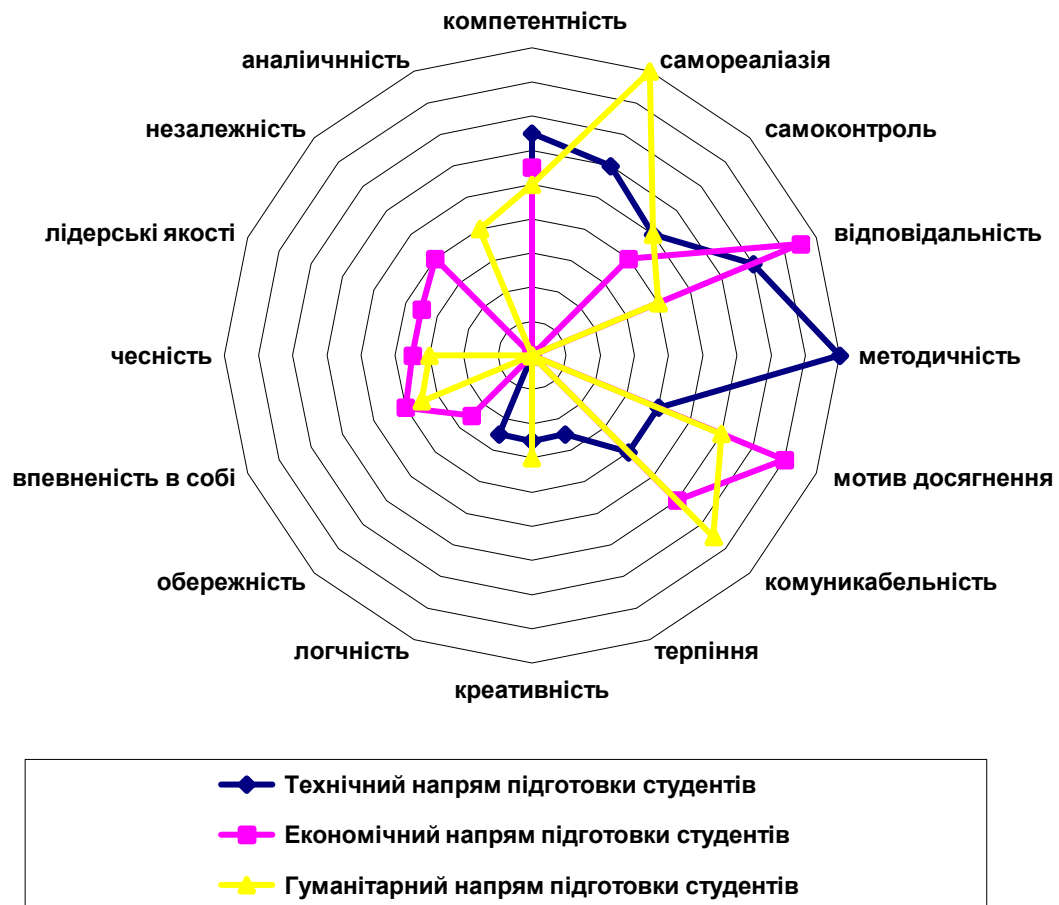


Рис.1 Діаграма розподілу акмеологічних інваріантів в професійних уявленнях студентів за напрямками підготовки

В Таблиці 5 наведені дані про рівень значущості провідних якостей-блокаторів в професійних уявленнях студентів за кожним напрямом підготовки. В Таблицях 6-8 наведено статистичну обробку отриманих даних по кожній вибірці досліджуваних за напрямками підготовки.

Таблиця 5.

**Рівень значущості провідних якостей-блокаторів
за методикою «Ідеальне моделювання» в групах досліджуваних
студентів за напрямками підготовки**

Технічний напрямок	бали	Економічний напрямок	бали	Гуманітарний напрямок	бали
Неуважність	41	Неуважність	11	Відсутність інтересу до праці	15
Низький самоконтроль	40	Низький самоконтроль	26	Низький самоконтроль	15
Лінь Халатність	31	Лінь Халатність	24	Лінь Халатність	17
Пасивність інертність	24	Відсутність моральних принципів	10	Низький рівень єрудиції	13
Низька комунікативна активність	11	Низька комунікативна активність	31	Низька комунікативна активність	18
Стереотипність мислення	10	Стереотипність мислення	12	Стереотипність мислення	24
Невміння вирішувати проблемні ситуації	8	Невміння вирішувати проблемні ситуації	8	Ригідність мислення	17
Відсутність мотиву досягнення	4	Відсутність мотиву досягнення	12	Відсутність мотиву досягнення	17
Слабкий розвиток логічного мислення	4	Відсутність творчого підходу до праці	2	Відсутність творчого підходу до праці	2
Відсутність терпіння	2	Невпевненість у собі	32	Невпевненість у собі	30

Таблиця 6.

**Обробка даних «Якості-блокатори» в уявленнях студентів технічного
напряму підготовки за допомогою непараметричного критерію Пірсона**

Назва	fe	ft	fe - ft	X ²	W
Неуважність	41	17,5	23,5	31,56	0,23
Низький самоконтроль	40	17,5	22,5	28,93	0,23
Лінь халатність	31	17,5	13,5	10,41	0,18
Пасивність Інертність	24	17,5	6,5	2,4	0,14
Низька комунікативна активність	11	17,5	-6,5	2,4	0,06
Стереотипність мислення	10	17,5	-7,5	3,2	0,06
Невміння вирішувати проблемні ситуації	8	17,5	-9,5	5,6	0,05
Відсутність мотиву досягнення	4	17,5	-13,5	10,4	0,02
Слабкий розвиток логічного мислення	4	17,5	-13,5	10,4	0,02
Відсутність терпіння	2	17,5	-15,5	13,73	0,01
Сума	175	175	0	118,6	0,1

X_{кр. 0,05} = 16,919 X_{кр. 0,01} = 21,666

Значення отриманого критерія Пірсона входить в зону статистичної значимості, що говорить про те, що розподіл в даній виборці досліджуваних є достовірними.

Таблиця 7.

**Обробка даних «Якості-блокатори» в уявленнях студентів економічного
напрямку підготовки за допомогою непараметричного критерію Пірсона**

Назва	fe	ft	fe - ft	X ²	W
Неуважність	11	19,8	-8,8	3,9	0,07
Низький самоконтроль	26	19,8	6,2	1,94	0,13
Лінь Халатність	24	19,8	4,2	0,89	0,12
Відсутність моральних принципів	10	19,8	-9,8	4,85	0,06
Низька комунікативна активність	31	19,8	11,2	6,34	0,15
Стереотипність мислення	12	19,8	-7,8	3,07	0,06
Невміння вирішувати проблемні ситуації	8	19,8	11,8	7,03	0,05
Відсутність мотиву досягнення	12	19,8	-7,8	3,07	0,06
Відсутність творчого підходу до праці	2	19,8	-17,8	16,07	0,01
Невпевненість у собі	32	19,8	12,2	7,52	0,16
Сума	198	198	0	57,75	0,1

X_{кр. 0,05} = 16,919 X_{кр. 0,01} = 21,666

Значення отриманого критерія Пірсона входить в зону статистичної значимості, що говорить про те, що розподіл в даній вибірці досліджуваних є достовірними.

Таблиця 8.

Обробка даних «Якості-блокатори» в уявленнях студентів гуманітарного напрямку підготовки за допомогою непараметричного критерію Пірсона

Назва	fe	ft	fe - ft	X ²	W
Пасивність, інертність	15	16,8	-1,8	0,19	0,09
Низький самоконтроль	15	16,8	-1,8	0,19	0,09
Лінь Халатність	17	16,8	0,2	0,0024	0,1
Низький рівень ерудиція	13	16,8	-3,8	0,86	0,07
Низька комунікативна активність	18	16,8	1,2	0,09	0,1
Стереотипність мислення	24	16,8	7,2	3,05	0,14
Ригідність мислення	17	16,8	0,2	0,0024	0,1
Відсутність мотиву досягнення	17	16,8	0,2	0,0024	0,1
Відсутність творчого підходу до праці	2	16,8	14,8	13,04	0,01
Невпевненість у собі	30	16,8	13,2	10,34	0,18
Сума	168	168	0	27,8	0,1

$X_{кр. 0,05} = 16,919$ $X_{кр. 0,01} = 21,666$

Значення отриманого критерія Пірсона входить в зону значимості, що говорить про те, що розподіл в даній вибірці досліджуваних є достовірними.

Наочно розподіл якостей-блокаторів в професійних уявленнях студентів представлено на Рис. 2 у вигляді пелюсткової діаграми, показники висвітлено по кожній вибірці досліджуваних за напрямом підготовки.



Рис.2 Діаграма розподілу якостей-блокаторів в професійних уявленнях студентів за напрямками підготовки

Отримані дані за методикою «Ідеальне моделювання» показали загальні тенденції в уявленнях студентів різних напрямів підготовки у вигляді рейтингу провідних якостей, що сприяють успішності (акмеологічні інваріанти) і заважають успішності (якості-блокатори) у професійній діяльності.

Загальними для усіх напрямів підготовки виявилися такі якості, сприятливі для професійного успіху: професійна компетентність, прагнення

до самореалізації, саморегуляція і самоконтроль, цілеспрямованість, мотивація до досягнення, наполегливість, відповідальність, комунікативні якості (вміння працювати у команді, вміння налагоджувати партнерські стосунки, вміння ефективно обмінюватись інформацією).

Відмінними названі специфічні якості, такі як, наприклад для технічного напрямку – терпіння, розвинуте логічне і системне мислення, методичність, ретельність, уважність, креативність, вміння вирішувати проблемні ситуації, стресостійкість. Для економічного напрямку такими специфічними ознаками стали – ділова чесність, об'єктивність, незалежність, лідерство, організаторські здібності, впевненість у собі. Для гуманітарного напрямку специфічними визначені – гнучкість, аналітичність, критичність мислення, високий рівень ерудиції, оптимізм, творчість.

Серед блокуючих характеристик також виявились загальні і специфічні. Загальними для усіх напрямів названі : лень, відсутність мотиву до досягнення успіху, стереотипність мислення, відсутність комунікативних якостей, низький самоконтроль, неухважність.

Для технічного напрямку специфічними блокаторами є: пасивність, інертність, невміння вирішувати проблемні ситуації, відсутність терпіння, слабкий розвиток логічного мислення, відсутність творчого підходу до справи. Для економічного напрямку – відсутність моральних принципів, невпевненість у собі. Для гуманітарного напрямку – відсутність інтересу до процесу праці, низька ерудованість, ригідність мислення, відсутність творчого компоненту в роботі.

Якщо порівняти провідні характеристики обох модальностей можна побачити закономірність переважного вибору особистісно-характерологічних властивостей і властивостей мислення у якості провідних чинників успішної професійної діяльності, виключенням є комплекс професійно-необхідних знань – професійна компетентність та загальна ерудиція. Це говорить про те, що за інших рівних умов, успішність досягається перш за все за рахунок особистісних характерологічних рис. Порівнюючи особистісні типологічні

характеристики індивіда та акмеологічний профіль професійної діяльності можна визначити «формулу успішності» в кожному конкретному випадку, враховуючи сильні і слабкі сторони кожного типу особистості, а також його ключові характеристики і «піддати критиці розумом», говорячи словами К. Юнга, тобто розвивати, компенсувати, коректувати типологічні чинники з метою наближення їх до акмеологічної моделі.

Отримані в дослідженні дані говорять про те, що на технічному напрямку навчання досліджуваним потрібно розвивати такі якості: стабільна працездатність, пунктуальність, ретельність, наполегливість. Скоректувати потрібно такі якості: неорганізованість, відволікання на другорядне, перевантаженість зайвими контактами, зайва егоїстичність та амбітність. Спиратися можна на такі якості: енергійність, стресостійкість, гнучка тактика, практичність, винахідливість, прагнення до нових знань, вміння налагоджувати доброзичливі стосунки, креативність.

На економічному напрямку слід приділити увагу таким моментам як: формування морально-етичних професійних принципів, орієнтація на об'єктивні критерії, уважність, відповідальність. Компенсації потребують такі характеристики : зайва емоційність, залежність від суб'єктивних емоційних оцінок, тимчасова бурхлива активність та періоди спаду активності. Гармонізації потребують такі якості : впевненість у собі і завищена самооцінка, вміння ефективно спілкуватись і маніпулювання, прагнення до успіху і агресивність у випадках загрози статусу. Ґрунтувати успіх можна на таких характеристиках: прагнення до самореалізації, відповідальність, творчий підхід до справи, високі комунікативні здібності, організаторські здібності, цілеспрямованість.

На гуманітарному напрямку навчання переважними є соціально-спрямовані характеристики, але тут необхідно скоректувати між собою кількість і якість контактів, компенсувати зайву емоційність і залежність від її впливу, неуважність до дрібних деталей, іноді конфліктність і непоступливість, демонстративність, неорганізованість і непрактичність (у

фінансових питаннях), коливання у прийнятті рішень. Успішну діяльність можна реалізувати на засадах високої і грамотної соціальної активності, вмінні створювати сприятливу атмосферу в спілкуванні, дипломатичності, привабливості, вмінні мобілізуватись у проблемній ситуації, цілеспрямованості. Вмінні знаходити нові підходи до справи.

2.2.2. Результати дослідження уявлень про образ професійного «Я» студентів різних напрямів підготовки

Образ професійного «Я». майбутніх спеціалістів є ключовою ланкою професійних уявлень, оскільки він відбиває особисту інтерпретацію актуального і перспективного стану особистісного «Я». Тестування студентів експериментальної групи за методикою «Хто Я?» Т. Макпартленда і М. Куна показало, що переважають дві персональні ідентифікації. Перша ідентифікація – «Я сам» відбиває сприйняття власної унікальності або особливості. До неї увійшли характеристики зовнішності, якості характеру, особливості світогляду, інтереси, цінності, спосіб життя. Друга ідентифікація – «Я в групі», до неї увійшли великі групи (географічні, етнічні), родина, навчання, неформальні групи.

Кількість індивідуальних визначень незначно, але все ж таки превалює над соціальними (відповідно 56% і 43%), ці відмінності є статистично значущими ($\chi_{\text{емп}} = 1,88$; $p = 0,03$), що говорить про загальну індивідуалістичну спрямованість майбутніх спеціалістів. Також треба підкреслити, що тільки 69% студентів технічного напрямку і 72% економічного напрямку дали повну кількість визначень за тестом «Хто Я?» ($\chi_{\text{емп}} = 0,46$; $p > 0,1$). На підставі цього можна припустити, що велика кількість студентів соціально ще не визначені, дещо відірвані від певних груп, мають труднощі в структуруванні суспільства. Аналіз самохарактеристик професійного спрямування виявив три складові щодо професійного «Я» студентів: об'єктивну, функціональну та емоційну. До об'єктивної були віднесені статусні і рольові характеристики, до

функціональної – самоопис себе як суб'єкта професійної діяльності, до емоційної – ставлення до себе як до представника певної професії.

Результати дослідження показали, що обсяги об'єктивної і функціональної складових є невеликими, але з тенденцією до зростання, зрушення в образі професійного «Я» у студентів виявилися загалом позитивні, але незначні. Відсоткові показники складових образу професійного «Я» студентів різних напрямів підготовки представлено в Таблиці 9.

Таблиця 9.

**Показники складових образу професійного «Я»
студентів різних напрямів підготовки**

Напрямок підготовки студентів	Складові образу професійного «Я»	Показник (%)	Критерій Пірсона χ^2 $1,64 \leq \chi_{кр} \leq 2,31$	Рівень статистичної значущості p
Технічний	Об'єктивна	16,7	0,63	$p > 0,1$
	Функціональна	23,6	0,84	$p > 0,1$
	Емоційна	56,2	2,65	0,01
Економічний	Об'єктивна	44,3	0,32	$p > 0,1$
	Функціональна	10,6	1,14	$p > 0,1$
	Емоційна	45,1	0,89	$p > 0,1$
Гуманітарний	Об'єктивна	39,1	0,39	$p > 0,1$
	Функціональна	7,9	0,77	$p > 0,1$
	Емоційна	53,0	0,76	$p > 0,1$

Як видно з Таблиці 9, достовірні розходження переважної більшості показників не виявлені. Образ професійного «Я» майбутніх спеціалістів з технічного напрямку тільки у четвертій частини студентів має переважний діяльнісний компонент. Це говорить про те, що майбутня професія розглядається ними в першу чергу не через діяльність, а через емоційний

компонент, пов'язаний з її престижем і популярністю, що загалом співпадає з тенденціями, визначеними за мотивами професійного вибору популярних і престижних професій, зокрема пов'язаних з комп'ютерними технологіями. Таким чином, динаміка формування діяльнісного компоненту професійного «Я» майбутніх спеціалістів впродовж навчання не виявилася суттєвою і значущою. Це свідчить про те, що у студентів виявилася недостатня сформованість уявлення і усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності. Стосовно образу професійного «Я», то студенти економічного і гуманітарного напрямів підготовки загалом проявили ті ж самі тенденції, що і технічний.

Як показало дослідження, перевага емоційної складової, незначні зменшення об'єктивної і емоційної складових та підвищення функціональної складової, але достовірні розходження показників не виявлені. Це говорить про те, що у студентів недостатньо сформоване уявлення себе як суб'єкта певної діяльності, однак представники економічного і гуманітарного напрямів показали схильність до статусно-рольової інтерпретації образу професійного «Я».

Результати дослідження образу професійного «Я» дають підстави зазначити, що на етапі підготовки бакалаврів діяльнісна складова є недостатньо сформованою. Це може бути пов'язано як з віковими особливостями студентів, так і з тим, що цілісний процес діяльності не відбивається в процесі навчання, а організація виробничої практики не створює достатні умови для формування докладного і всебічного уявлення про професійну діяльність. Більш великий обсяг емоційної складової, можливо, свідчить про емоційну незрілість студентів, однак в процесі навчання відбувається зниження цього рівня, але на рівні статистичної достовірності це зниження зафіксовано тільки серед студентів технічного напрямку навчання.

Наочно, результати дослідження образу професійного «Я» студентів різних напрямів навчання представлено на Рисунку 2.

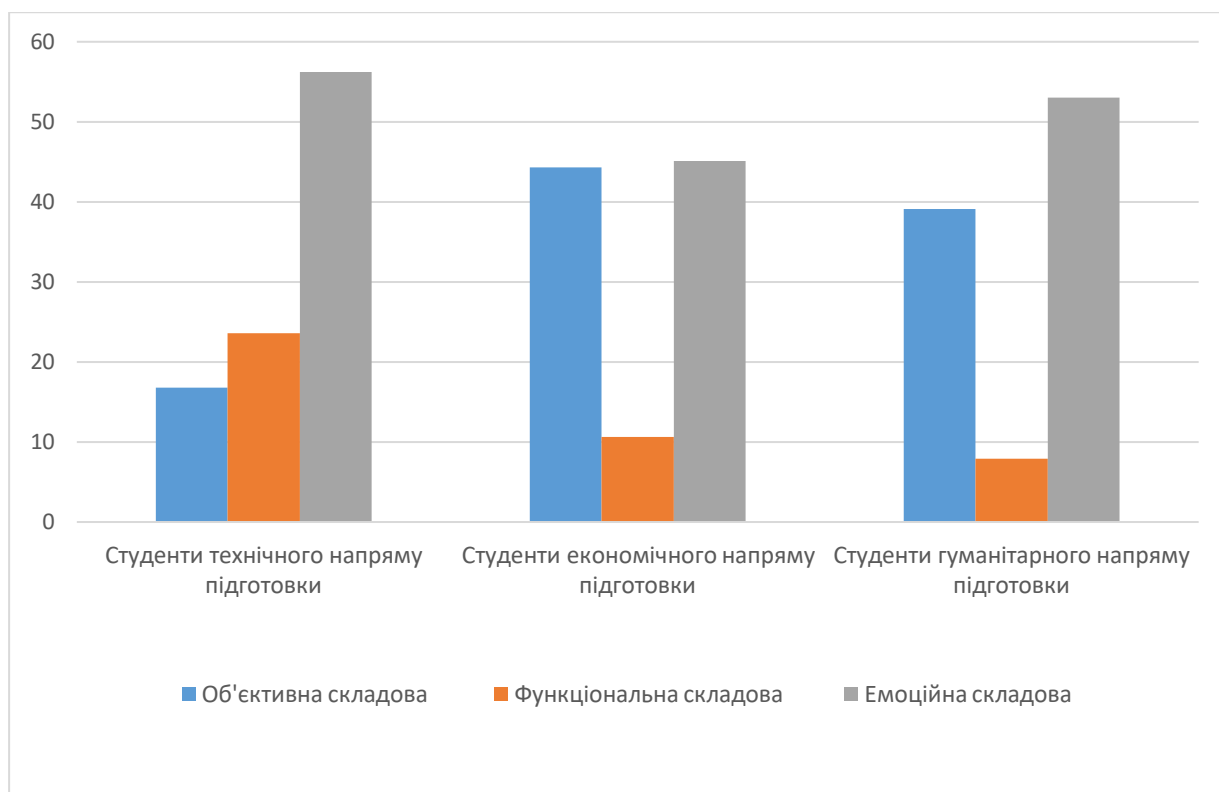


Рис.2. Діаграма розподілу складових образу професійного «Я» студентів різних напрямів підготовки

Як бачимо на Рис.2., в усіх студентів всіх напрямів підготовки значно переважає емоційна складова в уявленні образу професійного «Я», це говорить про те, що студенти здебільшого сприймають себе в професійній сфері через емоційне ставлення до обраної професії. Лише у студентів технічного напрямку на другому місці представлена функціональна складова, це вказує на їх більшу обізнаність у функціональному змісті майбутньої професійної діяльності, ніж у інших студентів. У представників економічного і гуманітарного напрямів підготовки на другому місці представлена об'єктивна складова, що свідчить про більшу орієнтацію на зовнішні фактори професійної діяльності, такі як статус, престиж, керування і вплив, зовнішні атрибути успіху. Таким чином, можна стверджувати у студентів в уявленнях про образ професійного «Я» здебільшого переважають зовнішні чинники, ніж внутрішні чинники діяльності. Функціональна складова поки ще не дуже усвідомлюється молодими людьми і не чітко відображується у власному суб'єктивному образі професії.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження уявлень студентів про майбутню професію зроблено наступні висновки:

1. Суб'єктивні уявлення про майбутню професію виступають вихідною точкою професійного розвитку і зростання майбутніх фахівців, оскільки зумовлюють і спрямовують процес професійної підготовки.

2. Уявлення про майбутню професію логічно включені в процес розгортання психологічної готовності до професійної діяльності, оскільки також включають в себе об'єктивний, функціональний та емоційний компоненти.

3. Як показують результати емпіричного дослідження, студенти мають доволі чіткі уявлення стосовно професійних якостей, що сприяють, або навпаки, блокують успішність у професійній діяльності. В комплексі цих уявлень представлені як функціональні компоненти, такі як знання, навички. Компетентності, але переважною частиною виступають характерологічні якості, такі як відповідальність, уміння вирішувати проблемні ситуації, комунікативна активність. Лідерські якості тощо.

Загальними для усіх напрямів підготовки виявилися такі якості, сприятливі для професійного успіху: професійна компетентність, прагнення до самореалізації, саморегуляція і самоконтроль, цілеспрямованість, мотивація до досягнення, наполегливість, відповідальність, комунікативні якості (вміння працювати у команді, вміння налагоджувати партнерські стосунки, вміння ефективно обмінюватись інформацією).

Відмінними названі специфічні якості, такі як, наприклад для технічного напрямку – терпіння, розвинуте логічне і системне мислення, методичність, ретельність, уважність, креативність, вміння вирішувати проблемні ситуації, стресостійкість. Для економічного напрямку такими специфічними ознаками стали – ділова чесність, об'єктивність, незалежність, лідерство, організаторські здібності, впевненість у собі. Для гуманітарного напрямку

специфічними визначені – гнучкість, аналітичність, критичність мислення, високий рівень ерудиції, оптимізм, творчість.

Серед блокуючих характеристик також виявились загальні і специфічні. Загальними для усіх напрямів названі : лінь, відсутність мотиву до досягнення успіху, стереотипність мислення, відсутність комунікативних якостей, низький самоконтроль, неухважність.

Для технічного напрямку специфічними блокаторами є: пасивність, інертність, невміння вирішувати проблемні ситуації, відсутність терпіння, слабкий розвиток логічного мислення, відсутність творчого підходу до справи. Для економічного напрямку – відсутність моральних принципів, невпевненість у собі. Для гуманітарного напрямку – відсутність інтересу до процесу праці, низька ерудованість, ригідність мислення, відсутність творчого компонента в роботі.

4. Якщо порівняти провідні характеристики обох модальностей можна побачити закономірність переважного вибору особистісно-характерологічних властивостей і властивостей мислення у якості провідних чинників успішної професійної діяльності, виключенням є комплекс професійно-необхідних знань – професійна компетентність та загальна ерудиція. Це говорить про те, що за інших рівних умов, успішність досягається перш за все за рахунок особистісних характерологічних рис.

5. В усіх студентів всіх напрямів підготовки значно переважає емоційна складова в уявленні образу професійного «Я», це говорить про те, що студенти здебільшого сприймають себе в професійній сфері через емоційне ставлення до обраної професії. Лише у студентів технічного напрямку на другому місці представлена функціональна складова, це вказує на їх більшу обізнаність у функціональному змісті майбутньої професійної діяльності, ніж ц інших студентів. У представників економічного і гуманітарного напрямів підготовки на другому місці представлена об'єктивна складова, що свідчить про більшу орієнтацію на зовнішні фактори професійної діяльності, такі як статус, престиж, керування і вплив, зовнішні атрибути успіху. Таким чином,

можна стверджувати у студентів в уявленнях про образ професійного «Я» здебільшого переважають зовнішні чинники, ніж внутрішні чинники діяльності. Функціональна складова поки ще не дуже усвідомлюється молодими людьми і не чітко відображується у власному суб'єктивному образі професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баріхашвілі І. І., Ворона М. П., Старіков І. М. Психологічні основи профорієнтації і професійного самовизначення. Київ : Професіонал, 2009. 208 с.
2. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід). Київ. : Ніка-Центр, 2003. 448 с.
3. Близнюк В. В. Людський капітал як фактор економічного розвитку (еволюція методологічних підходів та сучасність). *Економіка і прогнозування*. 2005. № 2. С. 64-78.
4. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. № 4. С. 8-11.
5. Бондарчук О. І. Модель сприяння особистісному розвитку керівників освітніх організацій у системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. Ун-т менеджменту освіти АПН України*. Київ, 2009. Вип. 11, ч 2. С. 45-55.
6. Зязюн І. А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія*. Київ., 2000. С. 11-57.
7. Іванова Н. Г. Психологічні пріоритети процесу професійної підготовки в сучасних умовах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. Київ, 2009. Т. 3 (15), дод. 4 : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : тем. вип. С. 11-16.
8. Карамушка Л. М. Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : монографія. Київ. : Наук. світ, 2009. – 268 с.
9. Квасник О. В. Педагогічні технології формування соціокультурної компетентності у майбутніх інженерів. *Науковий вісник Миколаївського*

- державного університету. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Миколаїв, 2008. Вип. 23, т. 2. С. 154-159.
- 10.Коляда М. Дивергентне мислення як основний тип продуктивного мислення майбутніх фахівців із захисту інформації та управління інформаційною безпекою. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2009. № 1. С. 187-196.
 - 11.Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
 - 12.Кот Г. М. Психологічна культура керівника: конфігурація рис особистості. *Психологія* : зб. наук. пр. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова 2004. Вип. 23 С. 234-246.
 - 13.Кремень В. Г. Вища освіта в соціокультурних змінах сучасності. *Вища освіта України*. 2007. № 3. С. 9-13.
 - 14.Мазур В. М. Формування у студентів психологічної готовності до використання комп'ютерних технологій у професійній діяльності психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Хмельницький, 2007. 20 с.
 - 15.Максименко С. Д. Структура особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 1-13.
 - 16.Малкова Т. М. Психологічні особливості професійних намірів та ставлення до майбутньої професії курсантів вищих навчальних закладів системи МВС. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Т. 10. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. Вип. 4. С. 27-35.
 - 17.Массанов А. В. Психологическая подготовка студентов к профессиональной деятельности. *Наука і освіта*. Одеса, 2004. № 3. С. 123-124.
 - 18.Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис. на

- здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Хмельницький, 2006. 20 с.
19. Ніколаєнко С. Вища освіта і наука – найважливіші сфери відповідальності громадянського суспільства та основа інноваційного розвитку. *Вища школа*. № 1. 2005. С. 13-31.
 20. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління. Івано-Франковськ : Плай, 2001. 693 с.
 21. Охременко О. Р. Особистісна складова діяльності. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. Ч. 12. С. 110-114.
 22. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття і морально-психологічний стан за умов тотальної аномії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 1. С. 5-26.
 23. Пехота О. М. Вимоги до особистості сучасного викладача університету з позиції гуманізації освіти. Підвищення ефективності навчально-виховної роботи в сучасній вищій школі. Миколаїв : Вид-во ПСІ КСУ, 2003. С. 48-53.
 24. Пилипчук О. Ю. Фахове зростання майбутніх менеджерів унаслідок усвідомлення професійного образу «Я». *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Ун-т менеджменту освіти АПН України*. Київ, 2010. Вип. 1(14), ч. 2 : Психологія. С. 328-337.
 25. Поторій Я. І. Особливості ціннісно-мотиваційної сфери студента. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 2. С. 36-39.
 26. Пуховська Л. П. Стратегії формування загальноєвропейського простору професійної освіти. *Професійно-технічна освіта*. 2005. № 4. С. 37-39.
 27. Рибалка В. В. Психологія особистісно-орієнтованої підготовки учнівської молоді : наук.-метод. посіб. Київ ; Тернопіль : Підручники та посібники, 2002. 388 с.

- 28.Саннікова О. П. Актуальні проблеми професійної підготовки психологічних кадрів. *Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології*. Київ, 2004. Т. 4. С. 323-328.
- 29.Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки. *Підвищення ефективності навчально-виховної роботи сучасної вищої школи : зб. наук. ст. Південнослов'ян. ін-т Київ. слав'ян. ун-ту*. Миколаїв, 2003. С. 38-48.
- 30.Слободянюк І. А. Психологічний супровід професійного становлення практичних психологів на різних етапах професіоналізації. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менеджменту освіти АПН України*. Київ, 2009. Вип. 11, ч. 2. С. 254-260.
- 31.Смұльсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія. Київ: Вид-во Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. 276 с.
- 32.Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія. К. : Либідь, 2002. 264 с.
- 33.Хмель Н. М. Особливості та структура психологічної готовності майбутніх педагогів до роботи в освітніх організаціях в умовах соціально-економічних змін. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 10. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2008. Вип. 4. С. 303-310.
- 34.Чугуєва І. Є. Програма психологічної підготовки майбутніх спеціалістів з комп'ютерних технологій до професійної діяльності. *Вища освіта України. 2010. Т. 3 (21), дод. 4 : Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору : тем. вип.* С. 688-698.
- 35.Чугуєва І. Є. Психологічна підготовка до професійної діяльності як чинник формування «Я-концепції» майбутніх спеціалістів з комп'ютерних технологій. *Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менеджменту освіти АПН України*. К., 2010. Вип. 14, ч. 2. С. 448-455.